
Bubík, T. & Kotherová, S. (Eds.). (2021). *Religionistika v kognitivní, antropologické a sociologické perspektivě.*

Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 233 s.

ISBN: 978-80-244-5960-8

Olga Čejková, FF UP, Olomouc, Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie

e-mail: olga.cejkova01@upol.cz

V roce 2021 vydala Univerzita Palackého v Olomouci publikaci představující studentům religionistiky paletu základních přístupů k akademickému studiu náboženství tak, jak jsou chápány na tamním pracovišti religionistiky. Knihu, na které se podíleli jako editoři Tomáš Bubík a Silvie Kotherová, a dále autorsky Rudolf Havelka, Jakub Havlíček a Dušan Lužný, lze rozdělit do tří tematických celků o: kognitivní religionistice, antropologii náboženství a sociologii náboženství. Do každé z těchto hlavních částí náleží tři dílčí kapitoly. Nejvýrazněji je zde věnován prostor kognitivní religionistice, a to historii oboru, teoretické a experimentální perspektivě i nejnovější reflexi jejího dalšího směřování, mimo jiné také zevnitř komunity samotných badatelů v oblasti kognitivních věd. Tento důraz na kognitivní religionistiku odpovídá také primárnímu zaměření pracoviště, kde byla mimo jiné před téměř třemi lety zřízena laboratoř pro experimentální výzkum náboženství – CO-LAB. Autoři reflektují, že výběr ostatních oborů zahrnutých do publikace koresponduje s formulací kurikula pro tamní studenty religionistiky. Beze sporu je zde také vliv odborné profilace katedry, na které jsou hlavními vyučovanými obory antropologie a sociologie, často také se zaměřením na náboženství. Kniha má být určena především pro magisterské studenty, ale posloužit může také bakalářským a doktorským studentům religionistiky či příbuzných odvětví humanitních a sociálních věd pro získání rychlého přehledu o základních konturách oboru.

Perspektiva kognitivní religionistiky a experimentálního výzkumu

Autorem první kapitoly z části věnované kognitivní religionistice (dále CSR) je Tomáš Bubík. Jejím tématem je především etablace CSR jako akademického oboru a její meze a možnosti coby zdroje nových paradigmat pro výzkum náboženství. Proniknutí CSR do vědecké debaty o výzkumu náboženství Bubík chápe jako možný důsledek metodologického pluralismu religionistiky. Zároveň se jedná o vykočování akademického studia náboženství směrem k přírodním vědám a jejich pojetí vysvětlení. Již v této kapitole se čtenář seznámí se základními jmény spojenými s kognitivními teoriemi náboženství (A. Geertz, J. L. Barrett, E. Slingerland, U. Schjoedt, T. Lawson, D. Wiebe, L. Martin, P. Boyer a další). Vysvětleny jsou zde také dějinné souvislosti takzvaného *kognitivního obratu* v religionistice, který Bubík definuje v sedmi bodech:

- 1) zdrojem náboženského myšlení a chování je lidská mysl neboli kognice;
- 2) odmítnutí existence náboženství jako zcela specifické a jedinečné kategorie „*sui generis*“;
- 3) kontrapozice mezi (po)rozuměním a vysvětlením;
- 4) chápání náboženství jako biologické, sociální, kulturní a historické kategorie;
- 5) metodologická integrace humanitních věd s vědami přírodními;
- 6) přihlášení se k evoluční perspektivě;
- 7) důraz na experimentální přístup (s. 15).

Dalšími určujícími znaky kognitivního výzkumu náboženství jsou: důraz na empirický výzkum, popření náboženství jakožto kategorie *sui generis* a přiklonění se k vysvětlujícímu výzkumu dílčích fenoménů souvisejících s náboženským chováním a jednáním před interpretativním zkoumáním náboženství jakožto celku. Autor vysvětluje známé identitotvorné důvody stojící za akcentací termínu *science* (věda) v anglickém názvu oboru (*Cognitive Science of Religion*, zkratka CSR) a prvopočátky etablace oboru na akademické půdě, která probíhala ruku v ruce se založením první oborové asociace North American Association for the Study of Religion v roce 1985 (s. 18). Tato první kapitola by se dala chápat jako historicko-kontextuální úvod do základních teoretických konceptů CSR. Konkrétnější představu o cestě od kognitivních teorií k experimentálnímu výzkumu náboženských jevů však student získá především v kapitolách od Silvie Kotherové. Popisují se zde základy experimentálního designu a jeho metody (IAT/implicitní asoiační test, priming, ekonomické hry, rozdělení výzkumného vzorku), krátce se autorka zastaví u tématu replikační krize, která se rozpoutala v experimentálním výzkumu náboženství kolem roku 2011. Popíše také tři typy studií v CSR: dle standardního paradigmatu, nepřímé (*by proxy*) a autentické studie. Poslední kapitola věnovaná kognitivním vědám, rovněž od Kotherové, popisuje přesun experimentu v religionistice z laboratoře do terénu a výhody či limity laboratorního výzkumu náboženství z hlediska ekologické validity.

Trojici kapitol o kognitivních přístupech v religionistice lze zhodnotit jako stručné uvedení do CSR a historie oboru tak, jak bývá obvykle podáván v českém akademickém prostředí. Pro další podrobné čtení může student, vedle zdrojové zahraniční literatury, sáhnout například po tematickém čísle časopisu *Pantheon* 9/1, 2014 nebo časopisu *Sociální studia* 9/2, 2013 – *Náboženství v laboratoři*, složené z publikací badatelů z okruhu tehdejší laboratoře LEVYNA při Masarykově univerzitě.

Antropologie náboženství

Otázkám kulturně antropologického studia náboženství se zde věnoval Jakub Havlíček. Ten nejprve představil základní epistemologická východiska oboru, mezi nimiž lze jmenovat: diverzitu a pluralitu jevů relevantních pro výzkum v antropologii náboženství (dále AN), holistický přístup k výzkumu jednotlivých nábožensky vykládaných jevů, modularitu zkoumaných jevů, jejich jazykové konceptualizace, lokální a praktický rozměr zkoumaných jevů (zaměření se na konkrétní činnosti v daném místě a čase, srov. s. 81–84). Prostor je také věnován procesu etablace antropologie náboženství mezi ostatními sociálními vědami, ať už na úrovni konceptuální (například díky orientaci na výzkum kultury, diskuse

o emické a etické perspektivě, srov. s. 78), nebo institucionální (ve smyslu zakládání mezinárodních profesních asociací od konce 90. let 20. stol., s. 87). Historický kontext formování AN spojuje Havlíček s dědictvím kolonialismu a způsoby, jakými koloniální mocnosti popisovaly domorodé kultury a reflektovaly je skrze znalost kultury vlastní, díky čemuž mohly vyvíjet účinnější metody koloniální správy (s. 88–89). S tím souvisí také problém etnocentrismu v antropologii, demonstrováný například na tvorbě konceptu moderního hinduismu (s. 93–99). Dále jsou zde v krátkosti představeny kapitoly z dějin oboru charakterizované teologickou perspektivou, antropologické reflexe teorií sekularizace, až k postmoderní kritice a reflexivnímu obratu v antropologii konce 20. století. Exkurz nevynechává ani pokusy o vytvoření antropologických definic náboženství, konkrétně jsou zmíněni dva badatelé – E. B. Tylor s jeho minimální definicí náboženství a C. Geertzova funkcionalistická definice (s. 102–103). Základní paradigmatata a teorie AN jsou popsána optikou perspektivy diachronní, synchronní a interaktivní. Diachronní přístup je reprezentován evolucionismem v AN a osobností E. B. Tylora, synchronní Boasovým antropologickým relativismem, Malinowského funkcionalistickým paradigmatem a strukturálním funkcionalismem E. Evans-Pritcharda. Jako reprezentantka interaktivní perspektivy v antropologickém výzkumu náboženství je uváděna Mary Douglasová.

Právě tuto pasáž s výčtem některých teorií a paradigmat nepovažuji za zcela proporčně uchopenou, jelikož medailonky jednotlivých autorů nejsou dostatečně do hloubky a mohou působit někdy až lehce matoucím dojmem (například pasáž o M. Douglasové redukuje její přínos v podstatě jen na důraz na terénní výzkum a dichotomický koncept čisté – nečisté). Celkově lze však přičíst kapitolám o AN k dobru úspěšně naplněnou snahu o poskytnutí komplexně pojatého přehledu základních informací o tomto oboru, jeho dějinném vývoji a usazení mezi sociálními vědami. Další předností je poté představení (v nejstručnější formě) nejdůležitějších teorií a několika významných osobností. Zajímavým rozšířením je kapitola věnovaná kulturně ekologickému přístupu ke studiu náboženství. Jejím autorem je Rudolf Havelka, který se tématu dlouhodobě věnuje také v rámci svých terénních výzkumů, například v komunitách Lesních Němců. Havelka zde shrnuje přínos Roye Rappaporta v oblasti ekologické antropologie, vysvětluje také její praxázklady v dílech J. Stewarda, který mezi prvními upozornil, že lze kulturu chápat také jako utvářenou a ovlivňovanou ekologickými podmínkami. Pozastavuje se také u práce Å. Hulkrantze, který tento předpoklad vztáhnul na náboženství a na základě škálování spjatosti s přírodními podmínkami vytvořil vlastní typologii náboženských tradic (s. 126–127). Jeho výklad uzavírá stať o mladším francouzském poststrukturalistickém badateli P. Descolovi, který přinesl teorii čtyř módů (sebe)určení a 6 módů vztahů závislých na kognitivní architektuře lidské mysli i vlastnostech prostředí, v nichž člověk žije (s. 140–142).

Ekologická antropologie dosud v religionistice není příliš obvyklým přístupem, byť v antropologickém terénu výzkumník na témata relevantní k tomuto oboru naráží velmi často. Soustředíme-li se však na ekologické aspekty kulturní produkce, může to vést k užitečnému rozšíření výkladového rámce, nejen při studiu loveckých komunit a „přírodních“ národů, ale také v případě zkoumání hospodářsko-ekologických faktorů ovlivňujících životy každého lidského společenství. Z tohoto důvodu považuji zahrnutí, byť opět poměrně stručné, pasáže za prospěšný krok,

přestože zde chybí hlubší reflexe badatelské diskuse v zahraničí i v českém prostředí (například projekty AV ČR Czech Globe, BOAR a další).

Sociologická perspektiva: Od mnohačetných modernit ke kritické teorii sekularizace

Poslední tematický okruh patřil profesoru Dušanu Lužnému, který aktuálně rovněž působí na Univerzitě Palackého v Olomouci. Jedná se o známého sociologa náboženství, kterého není třeba české religionistické komunitě dlouze představovat. Lužný se tématu sociologie náboženství věnuje od počátku své kariéry v pozdních osmdesátých letech 20. století. Kapitola věnovaná sociologickému výzkumu náboženství je pojatá spíše jako volnější syntéza jeho dřívějších prací (srov. *Řád a moc, Individualizace náboženství a identita, Poznámky k současné sociologii náboženství* a řada dalších). Spíše nežli o encyklopedický přehled významných postav a děl usiluje Lužný o stimulaci čtenáře, aby se pokusil osvojit si schopnost *sociologicky myslet*. To se týká především poměrně obsáhlé úvodní pasáže k této části „Specifičnost kladení sociologických otázek“ (s. 146–160). Kapitola se vedle snahy vzbudit ve čtenáři zájem o nabytí dovedností sociologického myšlení krátce zastavuje také nad způsobem tvorby pojmosloví a sociologického poznávání světa, kdy využívá konceptuální metaforu sociologického nominalismu a realismu. Sociologický realismus má dle Lužného vyrůstat z představy, že „obecné kategorie (jako například společnost, struktura, procesy apod.) ve světě existují a mají objektivní povahu“ (s. 153). Naproti tomu sociologický nominalismus vychází z předpokladu, že nelze vysvětlit do důsledku všechny sociální jevy, nicméně sociologie má napomoci alespoň k dílčímu porozumění. Reprezentantem sociologického nominalismu může být Weberova chápací (*verstehende*) sociologie (s. 157). Na příkladech díla Marxe, Webera a Durkheima pak Lužný ukazuje multiparadigmatický kontext sociologie. Následuje kapitola o základních teoriích sociologie náboženství, kde lze najít informace o konceptu modernizace, teorii sekularizace a její kritické reflexi, až se výklad dostává skrze perspektivu globalizace k problému mnohačetných modernit. Spolu s Ulrichem Beckem pak Lužný popisuje dvojí směřování vývoje náboženství v globálních podmínkách dneška – na jedné straně je to tendence k individualizované, kosmopolitní moderní religiozité a na druhé straně naopak příklon k náboženskému konzervatismu, fundamentalismu či tradicionalismu (s. 194–195).

Souhrnně lze říci, že Lužného kapitoly o sociologii náboženství si kladou za cíl motivovat čtenáře k tříbení *sociologického pohledu* na problematiku současného náboženství. Tomuto záměru dobře slouží výstavba výkladu, v němž dochází k propojení obecné sociologické teorie (na příkladu teorie modernizace) s obecnou sociologickou teorií náboženství (kritická teorie sekularizace).

Celkové zhodnocení

Autoři publikace *Religionistika v kognitivní, antropologické a sociologické perspektivě* na sebe vzali poměrně nesnadný úkol – představit aktuální podobu akademického studia náboženství v perspektivě tří, sice v mnohém se prolínajících, ale zároveň také odlišných odvětví sociálních věd. Vzniknout měla užitečná

příručka, určená především pro studenty magisterského stupně religionistiky, potažmo pomůcka pro opakování nebo rychlé vpravení se do diskuse pro studenty doktorského stupně. Další doplňkovou cílovou skupinou jsou zájemci z příbuzných oborů, jako je kulturní antropologie nebo sociologie. Široký záběr však způsobil, že některé pasáže nesměřují do hloubky adekvátní pro účely magisterského a doktorského studia religionistiky. Publikace se tak stává mnohem spíše vhodnou učebnicí, například na bakalářské státní zkoušky. Na druhou stranu ani samotní autoři si samozřejmě nekladou ambici obsáhnout vše, ale spíše stimulovat studenty ke zvědavému samostudiu (srov. s. 203). Při čtení působí místy rušivě nedotažená formální úprava, zejména chyby v sazbě a překlady. To však vyvažuje skutečnost, že je kniha velmi široce dostupná. Její pořízení není zpoplatněno a vedle papírových výtisků, které ale vyšly v menším nákladu a jsou dostupné pouze u vydavatele, je na webových stránkách Univerzity Palackého v Olomouci volně ke stažení ve formě PDF a e-Pub.